

GIACOMO PARONUZZI I MARSIJINA SKUPINA KIPOVA IZ NUGENTOVA MUZEJA

Ivan Mirnik

UDK: 73.026:069(497.583Rijeka)“652“
904(450.62):73.046.1>“652“

Pregledni rad
Ivan Mirnik
Zagreb

Riječ je o tri kipa koje je grof Laval Nugent u vremenu od 1817. do 1819. godine dao iskopati u Traettu (*Minturnae*), u Laciju, nedaleko Napulja. Neki od tada iskopanih kipova prvo su djelomično restaurirani u mramoru u napuljskom Arheološkome muzeju. Približno 1820. g. cijeli Nugentov muzej prenesen je u Palazzo Pisani di Santo Stefano u Mletke, a nakon 1831. na Trsat. Još u Mlecima restauracija kipova povjerena je Giacomu Paronuzziju koji ih je nadopunjavao u gipsu. Tako i kip Silena s malim Bakhom, kako su onda smatrali, a u biti skupinu od tri kipa, Apolona i Marsije te muze Kaliope. Smatrajući gipsane nadomjestke lošima, Josip Brunšmid dao ih je odstraniti.

Prije nekoliko godina naš kolega i prijatelj Igor Žic iz Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja u Rijeci objavio je prikaz rada o Giacomu Paronuzziju (*Beorchia, Aviano, 23. V. 1801. – †Trsat, 23. IV. 1839.), o kome se prije gotovo ništa nije znalo.¹ Prije smo znali tek da je postojao te da je kao kustos i kipar-restaurator po naredbi grofa Lavala Nugenta izvršio nadopune na nekima od kipova iskopanima u Traettu, odnosno antičkome Minturnu. Sada ipak znamo mnogo više o tom marljivom kiparu, rano preminulom i pokopanom na Trsatu

¹ I. Žic, Matteo Gardonio: *Giacomo Paronuzzi (1801-1839). Scultore neoclassico*, Comune di Aviano, Pordenone, 2013., Dometi, 3-4, 136-142; I. Kraševac, »Klasicističke portretne biste. Djela Canove, Thorvasena i Paronuzzija u hrvatskim muzejskim zbirkama«, *Zbornik radova znanstvenog skupa Klasicizam u Hrvatskoj*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2016., 297-316.

1839. g. Ovaj put pozornost ćemo usmjeriti na najveći kip iz Nugentova muzeja, za koji je tek Josip Brunšmid otkrio da je pripadao skupini od tri kipa, koji su, prema poprilično okrutnoj mitološkoj priči, davali prikaz nakon glazbenog natjecanja: Marsije, boga Apolona i Muze koja je presudila natjecanje.²

Kad je taj kip iskopan na forumu u Minturnu, u Laciju, smatralo ga se Silenom, što nije daleko od istine. O Paronuzzijevim nadopunama toga kipa svjedoči samo jedan ne previše vješt crtež Mijata Sabljara, sačuvan u arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu, dok, na žalost, ne raspoložemo nikakvom fotografijom kipa prije odstranjivanja gipsanih dodataka. Postoje, naravno, i stari opisi toga kipa. G. Paronuzzi je kipu Marsije, odnosno Silena, dodao lijevu podlakticu i desni lakat i podlakticu, a objema je rukama držao maloga Bakha, okrenutog nalijevo. Dodao je također donje dijelove obaju potkoljenica i stopala, nadopunio lijevo koljeno, retuširao desno i ispunio ostale pukotine na nogama, dodao deblo uz lijevu nogu, a na licu rekonstruirao nos, donji dio kože, svezane oko vrata, kao i spolovilo. Neprirodno je bilo to što je »Silen« pogled odvratio od djeteta Bakha kojega je nosio. Možda su svi ti dijelovi u gipsu već dijelom stradali na Trsatu zbog prokišnjavanja krova kule u kojoj su tada kipovi bili pohranjeni, no u Zagrebu su definitivno skinuti. Dugo vremena je još iz batrljka desne podlaktice virio dugačak željezni trn, kao što se to vidi na nekim fotografijama. Od Paronuzzijeve restauracije ostali su tek Marsijin nos, lijevo koljeno i ostale krparije u gipsu te deblo postavljeno uz lijevu nogu. Sačuvana visina kipa iznosi 1,73 m.

Od statue boga Apolona iz iste skupine u Zagrebu postoji još jedino glava, visine 0,32 m. Njoj je pak Paronuzzi otklesao i izravnao površinu nosa i željeznim klinom učvrstio i rekonstruirao nos. I tu su rekonstrukciju u Zagrebu skinuli. Ostaje otvoreno pitanje je li Apolon sjedio ili stajao; najvjerojatnije je stajao. U svakom slučaju, glava mu je bila malo okrenuta nalijevo, gledajući prema Marsiji, koji je opet gledao nadesno, prema Apolonu.

Treća skulptura, ona muze Kaliope, tada smatrana Arijadnom, sačuvane visine od 1,17 m, najviše je od svih bila nadopunjena u gipsu: od pasa na gore, grudi, ramena, glava, desna ruka, stopala, kao i dijelovi draperije, o čemu svjedoče ne samo Sabljarov crtež, već i stare fotografije i opisi.

Kako ne bismo reinterpreterali starije opise i mišljenja o spomenutim kipovima i o zahvatima koje je na njima proveo G. Paronuzzi, bolje je da ih citiramo.

Ipak, postoje pisani opisi i u prvom nama poznatom objelodanjenom opisu Emila Wolffa iz 1831. godine čitamo:

Viddi nella stessa raccolta la statua d'un Sileno ristaurata per formare un gruppo, aggiungendovi un piccolo Bacco, a guisa della famosa Statua di Borg-hese. Lo scultore il quale aveva fatto il modello di questo ristauero, mi assicurò che vi fossero pure i segni determinati pel fanciullo, e la posizione delle braccia del Sileno indica l'atto di sostenere qualche cosa. La situazione delle gambe

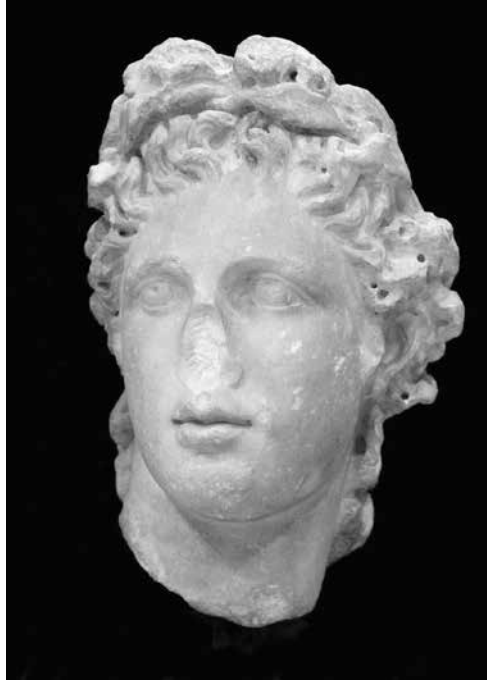
² C.V. Daremberg – E. Saglio, *Dictionnaire der Antiquités grecques et romaines*, IV,2, Librairie Hachette, Paris 1889., 1100-1102; *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, 2. Reihe, 28 (= RE 14), Stuttgart 1930., 1986-1995; *Lexicon iconographicum mythologiae classicae* II, 1-2, (=LIMC), Artemis Verlag, Zürich – München., 1984., 455-456; LIMC VI,1-2, 1992., 366-378; 188, 1.35.

Marsijin kip, Arheološki muzej u Zagrebu

Marsijin kip, Arheološki muzej u Zagrebu

Glava s kipa Apolona, Arheološki muzej u Zagrebu

*differisce un poco da quella del gruppo Borghese, ma questo si spiega da ciò che la presente statua stà libera, senza appoggiarsi ad un tronco d'albero come quell'altra. La bellissima sua testa guarda in su volgendosi verso la sinistra; il lavoro, senza arrivare alla finezza ed esattezza di quello del gruppo Borghese, è trattato in uno somigliante stile e carattere.*³

E. Wolff je Nugentov muzej posjetio u vrijeme dok se nalazio u Palazzo Pisani u Mlecima. Iako nije znao da je riječ o skupini, on spominje i sjedeći kip muze, koju smatra Kleopatrom odnosno Arijadnom.⁴ Za nadomjestke G. Paronuzzijsa E. Wolff ima sljedeće mišljenje:

*I restauri di questi oggetti sono del giovane scultore veneziano sig. Paronucci; fatti con molta precauzione e solamente ingesso, essi lasciano distinguere con esattezza l'antico, e permettono senza difficoltà qualunque cambiamento che si giudi casse proprio.*⁵

U Arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu postoje i dokumenti koje je nacrtao odnosno sastavio Mijat Sabljar kad je bio kustosom Nugentova muzeja na Trsatu, približno između 1842. i 1846. (?) godine, pa tako čitamo:

/ I griechische Statue des Silenus mit dem Bacchus Kind mit einer Löwen-

³ E. Wolff, »Intorno diverse sculture di Venezia. Al prof. Gerhard«, *Bullettino dell' Istituto di corrispondenza archeologica*, vol. 4/2, 1831., 66.

⁴ *Idem*, 65-66.

⁵ *Idem*, 67.

Kip muze Kaliope, sprijeda, Arheološki muzej u Zagrebu

haut über der Achsel, ungarischer Marmor 6' 1" (1 grčki kip Silena s djetetom Bakhom, s lavljom kožom preko ruke, ugarski mramor 6' 1").⁶

⁶ J. Purić, »Altertümer des Feldmarschall Grafen Nugent in Trsat«, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, vol. 1, Zagreb 1895.-1896., 211-212; A. Rendić-Miočević, »Rimska portretna plastika iz zbirke L. Nugenta u zagrebačkom Arheološkom muzeju i Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog orimorja u Rijeci«, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. S. , 24-25, Zagreb, 1992., 77-110; K. Linke, »Prilog poznavanju života i rada Mijata Sabljara (1790.-1865.)«, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s., vol. 44, Zagreb, 2011., 219-260.

Kip muze Kaliope, desni bočni pogled, Arheološki muzej u Zagrebu

Na isti popis dodaje i sjedeći kip Muze: / *I kolossale Statue einer Frau, welche auf einem Scheiterhaufen als Brombeerstrauch sitzt, von griechischem Marmor 3' 5"* Soll die Circe (griechisch Kirke) als eine griechische Prinzessin herstellen (vorstellen?).

Gotovo istovremeni, potanki opis potječe iz pera Bartolomea Biasoletta, patrioca saskoga kralja Friedricha Augusta na njegovu podužem putovanju istočnom Jadranskom obalom 1838. g, tijekom kojega su obišli i trsatsku gradinu. Taj opis glasi:

Quinta Statua. SILENO. Lo scultore rappresenta in questa statua Sileno tenendo nelle mani il fanciullo Bacco, lavorato come un uomo proporzionato, non

Glava Marsije, oko 1900. (Fototeka AMZ)

Kip Marsije s dodacima G. Paronuzzija, crtež M. Sabljara (Arhiv AMZ)

mostruoso come lo dimostrano i poeti; e per conoscere che Sileno nacque dalla schiata satirica, li fece le orecchie caprine con una corona in capo di Tirso. Le sue forme, e muscoli grandiosi, un pochettino inclinanti al rozzo, però elastiche, ricordando forza allo stesso tempo. Questa statua è appoggiata ad un tronco di albero, porta una pelle di leone sulle spalle, allacciata attorno il collo che le copre in parte la schiena, e si attortiglia al braccio sinistro. La scoltura è greca, il marmo Paros salino.

I suoi ristami sono : ambedue gli avanbracci col putto Bacco, parte della pelle di leone, il naso, la rotula della gamba sinistra , i piedi sino al gastrocnemio, il tronco fino alle natiche, colla base di pietra d' Istria. Questa statua è di piedi sei ed un'oncia.⁷

O kipu Muze piše:

⁷ B. Biaioletto, *Relazione del viaggio fatto nella primavera dell'anno 1838 dalla Maestà del Re Federico Augusto di Sassonia nell' Istria, Dalmazia e Montenegro*, H.V. Favarger, Trieste, 1841., 172; B. Biaioletto, *Relazione del viaggio fatto nella primavera dell'anno 1838 dalla Maestà del Re Federico Augusto di Sassonia nell' Istria, Dalmazia e Montenegro*, Nabu Press, Charleston, South Carolina, 2010., 2012.

Kip Marsije, oko 1900. (Fototeka AMZ)

Quarta Statua.

Donna sedente, di grandezza più del vero, da dirsi colossale.

Veduta dai più rinomati artisti la giudicarono, chi una Dirce, chi una principessa greca. Tra i primi evvi il sig. Gerard, professore dell' accademia di Francia in Roma, il sig. Emilio Wolf, scultore di corte del re di Prussia, come pure il sig. Davide Weber, amatore di antiquaria in Venezia. Chi la qualificava una principessa greca, era la commissione scelta dal conte Leopoldo Cicognara, presidente dell' accademia di belle arti in Venezia. Vuole questa, che dessa principessa sortita dal bagno, sta seduta in atto di ungersi e pulirsi le carni.

Le nacque tal opinione dal raschiatojo o spatola che tiene nella mano sinistra. Dalla sua azione risultò il restauro e che sia tale, lo sostengono anche dal tenere nella mano dritta un vasetto, supponendo che in quello avesse l'unzione, che le donne usavano. Questa statua sta seduta sur una specie di rogo, sul rogo non si va bellettarsi; quando non volesse esprimere, che si avvicinasse al fuoco per mantener aperti i pori della pelle, onde l'unzione possa meglio entrarvi e farvi più facilmente il buon effetto. Lo scultore restauratore Paronuzzi diceva esser del parere, che non fosse nè l'una nè l'altra, non sapeva però dire ancora cosa veramente fosse; quantunque l'avesse confrontata con la Dirce del dizionario mitologico della biblioteca di S. Marco in Venezia, e con un disegno fattosi pervenire d'una Dirce, del palazzo Giustiniano in Roma. La statua è di stile grandioso, le sue carni ben trattate con morbidezza, da travedere la carne in natura.

*Il marmo è uno dei più belli di Paros; la scultura greca. I suoi restauri dai petti in sù col braccio dritto sono in gesso, unitamente un pezzo di piede sinistro e di gamba dai maleoli al gastrocnemio. La sua base in più pezzi. Ha l'altezza di piedi 5, onc 5 stando seduta.*⁸

Evo i opisa tih statua iz pera A. Schneidera (»Arijadna« i »Silen«) i E. Loe-wyja (glava Apolona):

1. Statue der Ariadne.

Parischer Marmor. Höhe 1.50; Entfernung der Brustwarzen 0.24, der Kniee 0.46, Fusslänge 0.27. In Gips sind ergänzt: der nach r. gesenkte Kopf, der Rumpf von der l. Brust bis zur r. Hüfte, der im Ellenbogen gebeugte und auf den Schenkel gelegte r. Arm, der l. Oberarm, zwei Finger der l. Hand, Theile des Gewandes, beide Füße, der linke mit Ausnahme eines Stückes der Aussenseite, die ovale Basis (0.11 hoch). Der von der l. Hand gehaltene Gegenstand war zu einem Schwert ergänzt; die modernen Stücke sind wieder abgebrochen. Die antiken Theile der Statue sind gut erhalten.

Die Figur sitzt auf einem Felsstück, hinter welchem ein Baumstamm steht. Sie streckt das l. Bein etwas vor; das r. steht etwas höher und ist im Knie in spitzem Winkel gebogen. Ungefähr in der Mitte des r. Oberschenkels bemerkt man den Ansatz des aufgestellten Ellenbogens; der r. Arm stützte demnach das Haupt. Die L. ist gesenkt und hält eine vorne abgebrochene, ca. 10 Cm. lange Platte von rechteckiger Form mit tiefem Einschnitte an der Langseite (gewiss von keinem Schwerte, am ehesten ein Diptychon). Ein Gewand, welches nach der in diesem Punkte richtigen Ergänzung über den l. Oberarm geschlagen ist, hüllt die Beine ein. Der Oberkörper ist entblösst. Gute römische Arbeit. Diese Statue ist in mehreren Exemplaren erhalten (vgl. Jahn arch. Beitr. S. 281 ff.), von welchen das vorzüglichste in Dresden sich befindet (Hettner Bildwerke der k. Antikensamml. no. 293 Clarac 584, 1263 = Cavalleriis antiq. stat. urbis Romae I 50) und, ein drittes im Palazzo Giustiniani stand (Clarac 590, 1277). Die Benennung gründet sich auf die Darstellung der verlassenen Ariadne auf einer in Salzburg gefundenen Mosaik, jetzt in Laxenburg (Arneth arch. Analekten Tafel 5). Frauen in ähnlicher, Trauer und Nachsinnen bezeichnenden Stellung finden sich häufig auf griechischen Grabreliefs (vgl. z. B. die Steine no. 428 u. 561 in Dütschke's Kataloge des Museo lapidario zu Verona) und unbeschadet der geläufigen Deutung legt das nicht seltene Vorkommen dieser Statue in nicht gerade vorzüglich ausgeführten Repliken es nahe, an eine Verwendung derselben auf Grabmälern zu denken.

Erwähnt von E. Wolff im bull. Dell inst. 1831 p. 65. [S.]⁹

2. Silen, Statue.

Weisser Marmor. Höhe 1-80. Der Kopf gehört zur Statue und ist in der richtigen Wendung aufgesetzt. In Gips sind ergänzt: die Nase, die Vorderarme, der linke mit dem darüber geworfenen Felle, das Kind (gegenwärtig hängt es abgelöst herab), das rechte Knie, das linke mit einem Theile des Oberschenkels, die Füße,

⁸ *Idem*, 170-171

⁹ R. Schneider, »Antikensammlung auf Schloss Tersatto bei Fiume«, *Archaeologisch epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn*, vol. 5, 1881., 158.

Kip Muze s dodacima G. Paronuzzija, crtež M. Sabljara (Arhiv AMZ)

der untere Theil des Tronks und die quadratförmige Basis. Das Glied ist gebrochen. Eine entfernte Aehnlichkeit dieser Statue mit der borghesischen Gruppe des Silenos, welcher den kleinen Dionysos in den Händen wiegt, hat den Ergänzter Paronucci veranlasst, das Kind, von dem trotz seiner Versicherung¹⁰ keine Spuren erhalten sein konnten, in ihre Arme zu legen. Dieser Ergänzung widerspricht vor allem die Wendung des aufblickenden Hauptes nach rechts. Auch lehnt der Silen sich nur leise an den Baumstamm an seiner rechten Seite, steht fast völlig gerade auf dem r. Beine und stellt das vorgesetzte l. nicht wie die borghesische Figur auf den äusseren Fussrand, sondern tritt mit der ganzen Sohle auf. Von derselben unterscheidet er sich ferner durch den Fichtenkranz auf dem Haupte und durch das vorne auf der Brust geknüppte Thierfell, welches im Rücken herabhängt und unter der linken Achsel vorgezogen über den im rechten Winkel erhobenen linken Vorderarm herabfällt. In allen diesen Einzelheiten gleicht er indess völlig einer in der Campagna gefundenen, jetzt in Holkham Hall aufbewahrten Statue (Specimens of ant. sculpt. II 27 = Clarac 724, 1680 E), die sich ebenso sehr durch die

¹⁰ 2) Lo scultore il quale aveva fatto il modello di questo ristauro, mi assicurò che vi fossero pure i segni determinati pel fanciullo, e la posizione delle braccia del Sileno indica V atto di sostenere qualche cosa.
E. Wolff im Bull. dell'Inst. 1831, p. 66.

vorzügliche Ausführung als durch gute Erhaltung auszeichnet. Die Attribute sind freilich auch an diesem Exemplare ergänzt. Unzweifelhaft richtig aber hält die Rechte ein Pedom geschultert; der Arm ist in spitzem Winkel gebogen. Der auch in der Wiederholung zu Tersatto geöffnete Mund war die Veranlassung, dass man die Figur als sprechend auffasste und der linken Hand einen Redegestus gab. Wahrscheinlich hielt dieselbe den Kantharos.

Der Typus des Silenos stellt sich in diesen Gestalten auf der höchsten Stufe seiner Veredlung dar. Der Kopf unserer Replik mit den tief liegenden Augenwinkeln ist von würdigem Ausdrucke und die Spitzohren und ein Schwänzchen am Kreuzbeine sind die einzigen Abzeichen des thierischen Wesens. Die Arbeit des Körpers ist nicht bedeutend, die Rückseite vernachlässigt. Die Pupille des linken Auges ist angegeben. Erwähnt von E. Wolff im bull. MV inst. 1831 p. 66. [S.]¹¹

19. Kopf des Apollo.

Weisser Marmor. Höhe 0.30 (ohne die moderne Basis). Nase und Hals gebrochen.

Der Kopf von zärtlichem Ausdrucke ist etwas nach r. geneigt, der Mund leise geöffnet; das Haar aus der Stirn gestrichen, fällt auf den Nacken und ist mit einem Lorbeerkränze geschmückt. Augensterne und Haar sind mit dem Bohrer bearbeitet. [L.]¹²

Kad se komisija, u sastavu: dvorski savjetnik dr. Otto Benndorf, odjelni predstojnik dr. Isidor Kršnjavi i prof. dr. Josip Brunšmid, sastala na Trsatu dana 1. kolovoza 1894. godine te je O. Benndorf predložio pojedinačnu procjenu kipova, kip Silena (Marsije) bio je procijenjen na 3.500 guldena (br. 2), Arijadne (Muze) na 2.500 guldena (br. 1) i glava Apolona (br. 19) na 200 guldena.

Godine 1897. J. Brunšmid na svojim predavanjima o grčkog skulpturi još ne govori o minturnskoj Marsijevoj skupini, ali spominje reljef iz Mantineje s Apolonom, muzama i Marsijom.¹³ No, tek nakon dopreme većeg dijela Nugentova muzeja u Zagreb, mogao je J. Brunšmid, potaknut vjerojatno i člankom K. Hadaczeka,¹⁴ zaključiti da je riječ o skupini kipova poznatoj iz mitologije. K. Hadaczek je, ponnim promatranjem, otkrio da nije riječ o kipu Arijadne, već muze Kaliope, s obzirom na to da u lijevoj ruci drži diptih koji je nacrtao Antun Jiroušek, šrafirajući nadomještene dijelove. Hadaczek je ujedno proučio i sve tada postojeće analogije za taj kip – a zanimljivo je i to da se posavjetovao i sa Salomonom Reinachom.¹⁵ Budući da je Hadaczeku Brunšmid poslao i fotografsku snimku Muze i detaljan opis Paronuzzijevih nadomjestaka u gipsu, prethodni je zaključio i to da je taj kip među zagrebačkim statuama najoštećeniji i najneukusnije nadopunjen.

Konačni opis cijele grupe dao je Josip Brunšmid 1903. godine:¹⁶

¹¹ R. Schneider, *op. cit.* (9), 159-160

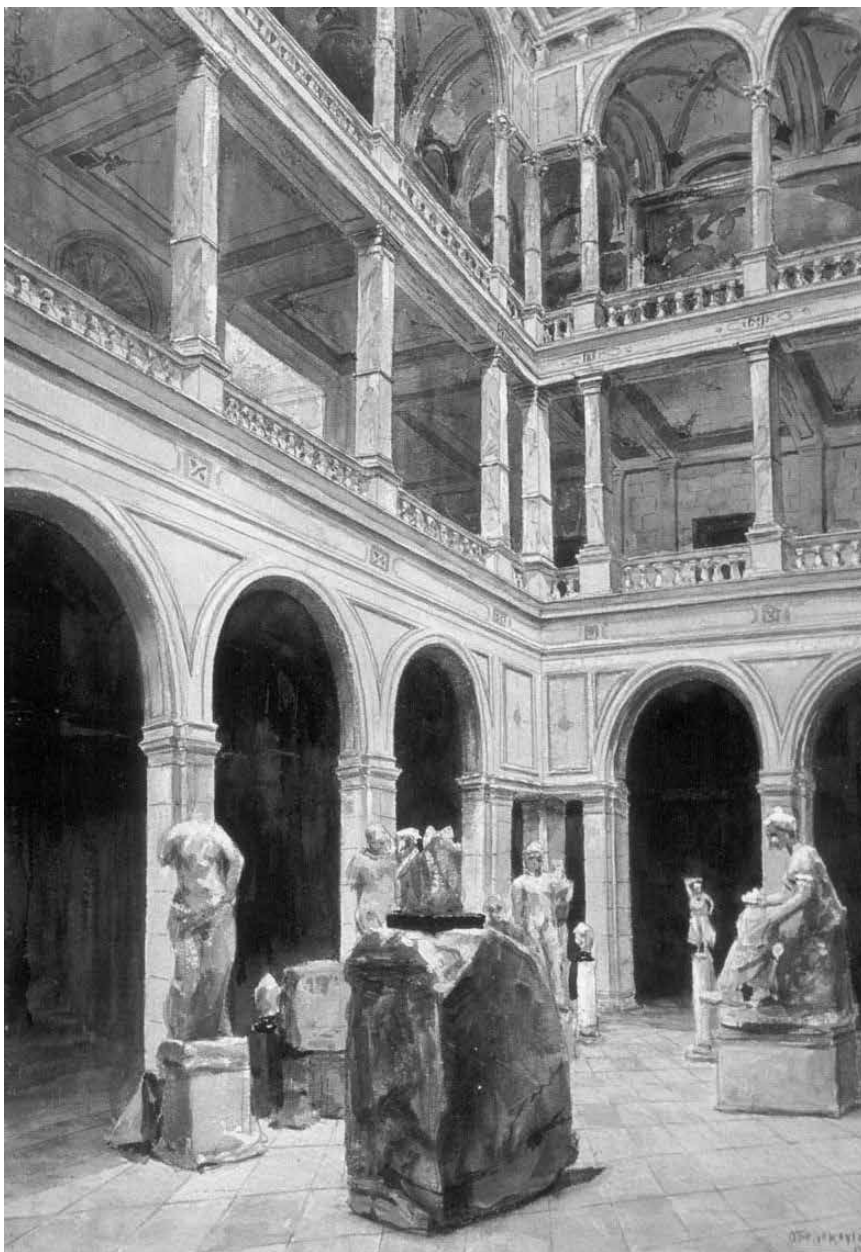
¹² *Idem*, 164

¹³ J. Brunšmid, *Grčka plastika* 2, 1897. , 41.

¹⁴ K. Hadaczek, »Zu einer neuen Marsyasgruppe«, *Mitteilungen des Kaiserlich Deutschen Arhaeologischen Instituts, Roemische Abteilung*, Band XVII, Rom 1902, 173-178.

¹⁵ S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, 3, Ernest Leroux, Paris 1904.

¹⁶ J. Brunšmid, »Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu«, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, vol. 7, 1903-1904, 209-240.

Unutrašnjost aule Akademičke palače s lapidarijem Arheološkog odjela Narodnog muzeja, akvarel Ćirila Ivekovića (Hrvatski školski muzej u Zagrebu)

1—3. Natječaj između Apollona i Marsyje. Dijelovi statuarne grupe.

Među figurama bivše Nugentove zbirke, koje su se u Minturnama (*Traetto*) u Italiji iskopale, nalaze se dva kipa i glava od trećega, za koje se je dalo ustanoviti, da pripadaju jednoj statuarnoj grupi, koja je prikazivala natječaj između Apollona i Marsyje. Za najbolje sačuvanu od tih figura, koja se obično nazivala samo Silenom, najprije sam ja došao na pomisao, da prikazuje Marsyju. U tobožnjoj Arijadni Nugentove zbirke prepoznao je za tim K. Hadaczek (*Zu einer neuen Marsyasgruppe. Röm. Mitth. XVII 1902 str. 173—178.*) Muzu Kalliopu, koja je pri natječaju izrekla sud. Konačno sam još opazio, da će jedna Apollonova glava iste zbirke biti glava Marsyjina protivnika. Sve tri figure bile su izrađene nešto preko naravne veličine, potječu sa istoga mjesta, od istoga su mramora, a i posao im je od prilike isti, tako da je vjerojatno, da su potekle iz iste radione. Da zaista spadaju skupa, posvjedočuju uza to još i reljefi na nekim antiknim sarkofazima, za koje je prilično izvjesno, da stoje pod uplivom statuarних uzoraka.

1. Marsyas. Kip iz Minturna u Italiji; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu. Visina sačuvanih antiknih dijelova 1.73 m. Bijeli mramor.

Manjka: desna ruka povrh lakta sa frulama, lijeva ispod lakta sa komadi-
ma panterova krzna, lijeva noga od polovine lista i desna nešto povrh članka, udo, vrh od pinijina stabla, baza. Sadrom je nadopunjen nos, lijevo koljeno sa komadom bedra i donji dio stabla. Otučen je komad pinijina vijenca na tjemenu, komadi krzna i desno koljeno. Slomljeni su: vrat, desna noga ispod koljena, a lijeva dva puta oko koljena. Kip je negda bio krivo nadopunjen kao Silen sa malim Dionysom u naručju, ali su se dopunjci većim dijelom pouklanjali. Figura preko naravne veličine naslonila se na desno do nje stojeće stablo, u kojem ćemo valjda imati prepoznati, piniju (ili omoriku), na kojoj je Marsyas pretrpio-smrt; desnom je nogom pristajala na tle, a lijeva je bila nešto napred metnuta. Odlomljena ali tačno pristajuća glava sa šiljatim životinjskim ušima nešto je na desno podignuta. U njezinu se licu odrazuje kao neki strah, a poluotvorena usta kao da jadikuju. Kao obično kod satyrskih figura poredana je prednja kosa u oštrim čupama, a ostrag se uvijeno spušta u zatiljak; ovjenčana je vijencem od pinijinih grančica. Starije lice sa duboko ležećim očima, jakom uvojitom bradom i kosmatim sraslim obrvama, znatno se razlikuje od običnih živinskih lica satirskih. Figura je skoro sasvim naga; samo ispod vrata joj je prednjim nogama svezano panterovo krzno (*nebris*), koje prekriva leđa, a onda se, obavijajući negda lijevu podlakticu, spušta niz stablo dole, te je repom završavalo kod lijevoga koljena. Što je Satir u rukama imao, sada se ne može posvema sigurno reći. Na desnoj se strani njegova tijela nalaze *puntelli* na nebridi odmah ispod ramena, na donjem dijelu prsiju i na kuku. Dok je potonjim sigurno bila vezana ruka sa tijelom, na ostala je dva pristajao neki uzak duguljasti predmet, naime dupla frula, što ju Marsyas u taj par više ne rabi. U laktu previnuta lijeva ruka valjda nije držala ništa, nego je samo u gestu govora ispružena bila. Obrve i bradavice na sisama bile su plastički izražene; u kosi i u bradi opaža se obilna uporaba svrdla; zjenice u očima su izdubljene.

Lijepa kopija iz rimskoga vremena po originalu helenističkoga doba, od kojega se inače znade samo za jednu glavu u Berlinu (*Beschr. d. ant. Sk. br. 206*) i jednu u kapitolskom muzeju u Rimu (*Helbig I. str. 330 br. 427*).

Em. Wolff *Intorno diverse sculture di Venezia* u *Bull. dell' Inst.* III 1831 str. 66. — *Biasoletto* n. d. str. 172. — *Schneider* u *Arch. epigr. Mitth.* V 1881 str. 159 br. 2.

Našemu kipu posvema odgovara figura na reljefu jednoga sarkofaga navodno iz Assisija (*Robert, Die antiken Sarkophagreliefs*. Bd. III. Abth. 2. str. 264 br. 209'), koji nam daje podatke za tumačenje grupe. Bio je prikazan prizor odmah iza natječaja, koji se prikazuje samo na tom reljefu i u našoj statuarnoj grupi. I na reljefu naslanja se Marsyas na piniju posve jednako kao na našoj figuri. Glava mu je slično na desno podignuta, odjeven je panterovim krznom, a desna ruka drži koso preko prsiju položenu duplu frulu. Za lijevu ruku, koja manjka, mislim, da nije bila sa frulom ni u kakvoj svezi. Desno do Marsyje stoji na Assisijskom reljefu Apollon, odjeven chlamydom, koja je na desnom ramenu prikopčana, sa lirom u lijevoj ruci i velikim plektrom u spuštenoj desnici. Bog gleda lijevo na svoga protivnika, a u to je ms desna pristupila jedna Nika, da mu podignutom desnicom metne vijenac na glavu. Dok se od ove Nike med Nugentovim skulpturama valjda nije ništa sačuvalo, ima med njima jedna Apollonova glava, koja po svome držanju posvema odgovara onoj na assisijskom reljefu, a po veličini, mramoru, tehnici i nalazištu može da pripada kipu iz štatuarne grupe, od koje su se barem dvije figure sasma sigurno ustanoviti dale.¹⁷

2. Glava sa Apollonova kipa. Iz Minturna, negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina 032 m. (visina lica 018 m.). Bijeli mramor.

Sačuvala se samo glava s vratom. Manjka nos, od kojega su se ostanci ravno otklesali, da se laglje može nastaviti nadopunjak od sadre. Manje ozljede na lijevom obrazu. Glava je bila nešto na lijevo okrenuta, a pogled uperen u pobjeđena protivnika Marsyju, koji se je tamo nalazio. Usta su poluotvorena. U bujnoj kosi, od koje uvojci padaju u zatiljak, a po jedan se spušta i na obraze, nalazi se lovorov vijenac. U njemu i u kosi opaža se obilna uporaba svrdla, kojim su načinjene i male udubine u zjenicama. Obrve su plastički izrađene. Lijep posao. Ostrag su samo glavni oblici označeni.

E. Loewy u *Arch. Epigr. Mitth.* V, 188, str. 164, br. 19.¹⁸

3. Muza Kalliope. Kip iz Minturna u Italiji; negda u Nugentovoj zbirki na Trsatu.

Visina antiknoga dijela sa bazom 1.17 m. (totalna sadanja visina sa dopunjicima 1.715 m.). Duljina ovalne baze 1.16 m., širina 0,63 m., visina 0.105 m. Bijeli mramor.

Sadrom je krivo nadopunjena glava sa cijelim gornjim tijelom od lijeve sise do desnoga kuka te cijelom desnom rukom i gornjom polom lijeve nadlaktice sa dijelovima himatija oko nje; srednji prst, donji članci kažiprsta i jedna krhotina na malom prstu lijeve ruke; dijelovi himatija, što su preko leđa prevučeni i donji okrajci napred; dijelovi oko članka i desna polovica stopala lijeve noge sa prva dva i sa malim prstom; mali prst na desnoj nogi; prednja strana ovalne baze i

¹⁷ *Idem*, 212-213

¹⁸ *Idem*, 213

Kip Muze, oko 1900.
(Fototeka AMZ)

Kip Muze, snimio F. Mosinger 1. VI. 1900.
(Fototeka AMZ)

dio stražnje sa pristajućim dijelovima pećine, na kojoj figura sjedi. Odomljeni su i opet prisastavljeni: donji komad lijeve sise; lijeva ruka počam od lakta na tri mjesta; puntello, na koji pristaje diptychon, na dva mjesta; komad baze lijevo sa dijelovima stopala lijeve noge. Otkrili se komadi plasta, prednji komad diptycha, gornji i donji dio stabla.

Snažna ženska figura sjedi na krševitu kamenu, iza kojega je izraslo neko stablo. Lijevu je nogu ispružila i metnula na poviše mjesto na zemlji, a desnu je gore povukla i uprla na zaravanak svoga kamenoga sjedala. Tijelo je u svojoj gornjoj polovici nago, jer se je himation, kojim je figura odjevena, spuznuo; sjedeć na njem prebacila je jedan dio preko nogu i utisnula jedan kraj pod lijevo bedro; drugi se okrajak penje preko leđa k lijevoj nadlaktici, oko koje se jedanput obavija. Na gornjoj strani desnoga bedra nalazi se veće otklesano mjesto, gdje je negda pristajao lakat desne ruke, na koju je Muza bila prislonila svoju glavu. Spuštena lijeva ruka drži pačetvorinastu pločicu sa žljebovima na sva četiri ruba, u kojem se lako može prepoznati diptychon, atribut Muze Kalliope. S lijevim ga je bedrom vezao sada polomljen puntello, a kraj ovoga se nalazi još i drugi manji, koji je stojao u svezi sa kažiprstom i srednjim prstom ruke.

Sasma su slične replike ovoga kipa jedna figura u Dresdenu (Becker Augusteum T. 16 = Clarac 584, 1263), jedna u Palazzo Giustiniani u Rimu (Clarac 590, 1277) ijedna, koja se prije nekoliko godina našla u palatinskom stadiju u Rimu (Gatti, Monumenti antichi dei Lincei V, 75—76). Već se jednom sjedećom ženskom osobom na jednom sarkofagu pariškoga Louvrea (Robert, Die antiken Sarkophagreliefs III. 2, Taf. LXIV, 198), na kojem je prikazan natječaj između

Unutrašnjost aule Akademičke palače s lapidarijem Arheološkog odjela Narodnog muzeja, oko 1900. (Fototeka AMZ)

Apollona i Marsyje, pa je pošlo K. Hadaczeu (Zu einer neuen Marsyasgruppe. Rom. Mitth. XVII, 1902, str. 173-178) za rukom ustanoviti, da sve te figure prikazuju jednu Muzu sudinju u tom natječaju i da je za neke reljefe na sarkofazima sa sličnim likovima izvjesno, da im je kao uzorak služila statuama grupa od više figura. Po diptychu, koji se je jedino kod zagrebačkoga kipa sačuvao, moglo se ustanoviti, da je ta Muza Kalliope, a i inače taj primjerak ima nešto, što se samo još na spomenutom sarkofagu opetuje, naime jedno stablo iza kamena, na kojem Muza sjedi. Nešto se čudno dojmlje, da je jedna od Muza prikazana sa nagim gornjim tijelom i odjevena samo himatijem, dok ih inače obično nalazimo sasma odjevene, ali takovih iznimaka imade (sr: Hadaczek n. m) i inače, a mislim, da će se dosele poznatim moći dodati i jedna druga figura iz palatinskoga stadija u Rimu (Gatti, n. d., str. 77—78), koja će prikazivati drugu sjedeću Muzu iz iste grupe.

Na pariškom reljefu i u statuarnim likovima prikazana je Muza, kako duboko razmišlja, prije nego što će sud da izrekne. Oba protivnika pariški reljef u drugom času prikazuje, nego što ih vidimo na reljefu iz Assisija i na zagrebačkom kipu Marsyje. Dok ovdje Marsyas već miruje, tamo još svira na svoju frulu Čini se prema tomu, da je bilo raznoličnih statuarnih grupa, kojima je ovaj natječaj bio predmetom E. Wolff u Bull. dell' Inst. III, 1831, str. 65; Biasoletto, n. d. str. 170; R. v. Schneider u Arch. epigr. Mitth. V, 1881, str. 158, br. 1; C. Hadaczek, Zu einer neuen Marsyasgruppe, u Rom. Mitth. XVII, 1902, str. 173—178 (sa slikom).

Unutrašnjost aule Akademičke palače s lapidarijem Arheološkog odjela Narodnog muzeja, snimili Griesbach i Knaus, oko 1925. (Fototeka AMZ)

Kip Muze, s odstranjenim većim dijelom Paronuzzijevih dodataka, nakon 1900. (Fototeka AMZ)

Sa Nugentovom zbirkom dospješe u narodni muzej osim većega broja manjih ulomaka od velikih kipova, još i dva velika ženska torza, za koje se doduše ne može sigurno ustvrditi, da pripadaju grupi sa natječajem između Marsyje i Apo-

Sarkofag iz Dogana Pontificia del Chiarone (Toskana), danas u Louvreu (iz Daremberg-Saglio-Pottier IV, fig. 6138)

llona, ali je to ipak moguće. Kod jednoga kipa (br. 4) je mramor isti kao u Marsyje i Muze, dok se to za drugi (br. 5) ne može tako sigurno reći, ali je vjerojatno.¹⁹

Tri desetljeća poslije, točnije 1933. godine, Luigi Crema, ponovno objelodanivši minturnske spomenike dao je još jednu analizu Marsijine skupine kipova:²⁰

La parte più cospicua della raccolta Nugent è data da sei statue, copie romane da originali di età ellenistica.

Due di esse, di grandezza un po' maggiore del naturale, insieme a una statua di Apollo, di cui rimane solo il capo, facevano parte di un gruppo mitologico avente per soggetto la gara tra il dio e Marsia, la cui esistenza fu rivelata a C. Hadaczek dall'osservazione della creduta Arianna (Zu einer neuen Marsyasgruppe, in Röm. Mitt., XVII, 1902., p. 173 segg).

Si tratta di una figura femminile (n. 3), [I numeri tra parentesi riferiscono al catalogo Brunsmid], seduta su una roccia dietro la quale è un tronco d'albero; il piede sinistro poggia su un rialzo del suolo, mentre il destro è tirato indietro e più in alto, sulla roccia stessa. La figura è vestita del solo himation, che le avvolge le gambe, passa dietro la schiena e ricade sull'avambraccio sinistro lasciando scoperto il torso. Manca la parte superiore destra del corpo già completata in un restauro ora abolito; sono di gesso le dita del piede sinistro, il mignolo del destro e la parte inferiore della roccia (tav. IX, fig. I).

Hadaczek, basandosi sul dittico i cui resti si vedono nella mano sinistra, la identifica come Calliope, e dal confronto già noto (FRIEDERICH-S-WOLTERS, n. 1576.) con una figura femminile seduta, con un dittico in mano, di un sarcofago del Louvre (C. ROBERT, Die antiken Sarkophag-Reliefs, III 2. n. 198, tav. I, XIV), trasse argomento per affermare che doveva far parte di un gruppo della gara fra Apollo e Marsia, alla quale la Musa assisteva come giudice. Il gruppo fu poi in parte ricomposto da Brunsmid (o. c.) che ricollegò alla Calliope un Marsia re-

¹⁹ Idem, 213-215

²⁰ L. Crema, »Marmi di Minturno nel Museo Archeologico di Zagabria«, *Associazione internazionale degli Studi Mediterranei, Bollettino* – Anno IV, 1933, Num. 1-2, 25-44.

staurato da prima come Sileno col piccolo Dioniso in braccio, da lui identificato, e una testa di Apollo.

Della Musa esistono altre tre repliche quasi eguali: una nota sotto il nome di »Arianna di Dresda« (BECKER, *Augusteum*, tav. XVII.), un'altra già nella Galleria Giustiniani (I, tav. 142) e una terza venuta alla luce nello scavo dello Stadio Palatino e rimasta sul posto (G. GATTI, *In Mon. Lincei*, V, 1895, col. 81-82, fig. 33). Insieme a quest'ultima fu trovata una seconda figura seduta (GATTI, o. c., col. 82, fig. 34 ; PARIBENI, *Le Terme di Diocleziano e il Museo Naz. Rom.*, 1932 - X, n. 583) che secondo Brunsmid doveva appartenere, come la prima, a una replica del gruppo di Minturno. Non è da escludere che ambedue derivino invece da qualche gruppo di Ninfe o di Muse. In questo caso uno dei due gruppi risulterebbe composto con tipi statuarii non originali, in parte presi dall'altro.

Servi all'identificazione di Marsia un frammento di sarcofago romano proveniente da Assisi, (C. ROBERT, o. c., n. 209¹, p. 264) su cui è raffigurata la gara nel momento del giudizio.

Come nel rilievo, così nella statua (n. I; tav. IX, fig. 2) Marsia ha finito di suonare, si appoggia a un tronco e, volgendo a sinistra il capo coronato di pino, guarda verso l'alto con aria angosciata. Egli porta una pelle di pantera annodata sul petto, che ricade dietro le spalle e si avvolge intorno all'albero. La mano destra, che ora manca insieme a più della metà del braccio, si appoggiava al petto, dove si vede un residuo del puntello, e teneva, forse insieme alla sinistra, il doppio flauto di cui restano tracce in due punti del fianco. La statua è anche priva del braccio sinistro a partire dal gomito e della metà inferiore delle gambe. Sono completati col gesso: il naso, il ginocchio sinistro con parte della coscia e la base del tronco. La testa, nonostante i lineamenti grossi e marcati, all'infuori delle orecchie appuntite, non ha nulla di animalesco, anzi, con la larga fronte lasciata libera dalle ciocche rialzate dei capelli, è improntata, insieme al muscoloso corpo che si abbandona sulla gamba destra in posizione di riposo, a un ritmo nobile e tranquillo, ben lontano dagli atteggiamenti scomposti della statua di Mirone o del rilievo prassitelico sulla base di Mantinea. Le due teste simili ricordate da Brunsmid, una, proveniente dalle terme di Caracalla, nei Musei di Berlino (*Beschr. d. ant. Sk.*, n. 206), altra nel Palazzo dei Conservatori (HELBIG, 3^a ediz., I, n. 777) non hanno la corona di pino. La seconda differisce anche per la posizione e per il modo come è trattata la barba.

Della statua di Apollo, si è detto, rimane solamente la testa (n. 2: tav. IX, fig. 3). I lineamenti sono ben conservati, salvo il naso i cui resti furono come al solito scalpellati dal restauratore. Sui riccioli vivacemente mossi è posata la fronda di alloro; in essi, come nella capigliatura di Marsia, si nota un largo uso del trapanno. Il capo è piegato leggermente a destra. Probabilmente Apollo si volgeva al competitore vinto, come nei sarcofagi eitati; e allora le pupille girate verso l'altro indicherebbero che esso era seduto su una roccia, il che si vede in altre rappresentazioni della gara (ROBERT, o. c., n. 202 e 201, tav. LXVI). Se pure il dio non era raffigurato mentre traeva gli ultimi accordi dalla cetra volgendo verso l'alto lo sguardo ispirato. Comunque la posizione seduta, avrebbe permesso che con più

Rekonstrukcija Marsijine skupine kipova

*armonioso e naturale movimento la Vittoria gli ponesse sul capo la corona ; ma di questa statua nulla ci è pervenuto.*²¹

Nakon toga prikaza, Crema, vjerojatno potaknut Brunšmidovim razmišljanjem, dodaje i napomenu da bi toj skupini od tri kipa mogla zbog iste vrste mramora i po veličini pripadati i četvrti, KS 4.²²

I zadnji, koji se na tren pozabavio Marsijinim kipom, bio je na početku već spomenuti Matteo Gardonio (2013.) – a on na kraju knjige, u prilogu daje i Bia-solettovo izvješće. Kip Marsije prikazan je na str. 52, uz napomenu da je glava Paronuzzijev rad, što nije nipošto točno.

Sumirajući pregled Marsijine skupine kipova iz Minturna, smatramo da je – bez obzira na možebitne dodatne kipove – osnovna grupa kipova izgledala tako: slijeva je stajao Marsija s aulosom, u sredini je sjedila muza Kaliopa držeći dip-tih, a zdesna je stajao Apolon s kitarom. Najsličniji prikaz nalazimo na prednjem reljefu mramornog sarkofaga u Louvreu, pronađenog u Dogani del Chiarone u Toskani (Ma 2347), datiranog prema kraju 3. st.²³ (Giacomo Paronuzzi u svoje vrijeme uistinu nije mogao ni slutiti o kakvoj je to mitološkoj sceni riječ.

²¹ L. Crema, *op. cit.* (20), 25-26

²² *Idem*, 27

²³ C. V. Daremberg – E. Saglio – E. Pottier, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, IV, 3, 1908-1909, 1100, Fig. 6138.

GIACOMO PARONUZZI AND THE MARSYAS GROUP OF STATUES FROM THE NUGENT MUSEUM

Ivan Mirnik

This paper deals with three statues, excavated together with many other statues, statuettes and reliefs on behalf of Count Laval Nugent of Westmeath between 1817 and 1819 at Traetto/Minturno, in Latium, near Naples. Some of the statues were already partly restored in marble at the Naples Archaeological Museum. In approximately 1820 the entire Nugent collection was transported to Venice to his vast Palazzo Pisani di Santo Stefano, and after 1831 to his Trsat Castle above Rijeka. Still in Venice, the young sculptor Giacomo Paronuzzi was entrusted with the reconstruction of the statues, which he did in plaster. Thus he reconstructed the large statue of Silenus (as it was thought to be at the time, later to be recognized as Marsyas), holding little Bacchus, as well as that of Ariadne (later identified as the Muse Calliope). Much later these two statues, as well as the preserved head of Apollo, were identified as the three statues forming the group of Marsyas, Calliope and Apollo. Paronuzzi's reconstruction can be seen only on a Major Mijat Sabljarić's drawing preserved in the Archives of the Zagreb Archaeological Museum. There are also some older descriptions. Unfortunately, there is no photograph of the reconstructed statues, before the removal of the plaster parts. It is possible that the plaster parts had already suffered at Trsat Castle from the rain entering the tower where the statues were stored. Judging these reconstructions as bad Josip Brunšmid had them removed.

The preserved height of Marsyas' statue is 1.73 m. Only the nose remained of Paronuzzi's reconstructions, as well as the right knee and other retouches on the legs and the tree-trunk. Of Apollo's statue belonging to the same group only the head is preserved in Zagreb, its height being 0.32 m. Paronuzzi's intervention consisted of the flattening the break of the nose, drilling a hole and fastening a reconstructed nose with an iron peg. Also this reconstruction was removed in Zagreb. The head is slightly turned to the left, looking at Marsyas, who was looking to the right, i.e. towards Apollo. The third statue, that of the Muse Calliope, previously considered to be Ariadne, preserved to the height of 1.17 m, was the most reconstructed one in plaster from the waist upwards: the breasts, shoulders, head, right arm, feet and parts of drapery.

These statues were already described in some texts published in the 19th c. the Royal Territorial Government of Croatia, Slavonia and Dalmatia acquired some parts of the Nugent Museum and brought them to Zagreb to the Archaeological Department of the Croatian National Museum. Josip Brunšmid published the final description of the entire group in 1903. In conclusion, to sum up this review of the Marsyas group from Minturno, and leaving aside how many more statues formed the entire scene, the central group consisted of Marsyas standing left, looking to the right and holding the aulos. In the centre sat the Muse Calliope holding a diptych, while on the right stood Apollo, slightly looking to the left and holding a cithara. The very similar scene can be seen on a marble sarcophagus

relief from Dogana del Chiarone in Tuscany (Ma 2347), dated to the late 3rd c. A. D. now in the Louvre (Clarac 1820: 275, 732; Daremberg-Saglio-Pottier IV, 3, 1908-1909: 1100, Fig. 6138). Giacomo Paronuzzi in his time could certainly not have known what mythological scene these marble statues represented.